

Dit document is bedoeld als handleiding voor educatieve medewerkers in musea en in andere culturele instellingen die hun collectie van schilderijen, tekeningen of etsen toegankelijk willen maken voor personen met een visuele beperking.

Wie zijn wij?

EDUCATEAM, de tweetalige educatieve dienst van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België biedt onder de noemer van 'Museum op Maat-Musée sur Mesure' een aantal specifieke publieksprogramma's waaronder Equinox. Dit programma heeft als doel de bijzonder rijke collectie kunstwerken van de Koninklijke Musea voor oude en moderne kunst, het Constantin Meunier Museum en het nieuwe Magritte Museum, als ook hun tijdelijke tentoonstellingen voor blinden en slechtzienden toegankelijk te maken.

Sinds 2001 organiseert het specifieke publieksprogramma voor blinden en slechtzienden van Educateam, de educatieve werking van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, rondleidingen in de collectie van beeldhouwwerken voor personen met een visuele handicap. Vier jaar later, en met de steun van de Brailleliga, ontstond het initiatief om voor dezelfde doelgroep ook rondleidingen aan te bieden in de rijke collectie van schilderijen van ons museum. Zo kan Equinox sinds eind 2007 rondleidingen aanbieden in de volledige collectie van het museum voor Moderne kunst en van het museum voor Oude Kunst, alsook de tijdelijke tentoonstellingen toegankelijk voor bezoekers met een visuele handicap.

Op 17 oktober 2007 kwamen de educatieve medewerkers van beide gemeenschappen met de steun van de Koning Boudewijnstichting samen om ervaringen uit te wisselen rond het thema "Schilderkunst in de duisternis". Samen dachten zij na over de mogelijkheden om een collectie van schilderwerken toegankelijk te maken voor een publiek met een visuele beperking. Die dag konden museumgidsen, blinde en slechtziende personen en culturele professionelen rond eenzelfde kunstwerk ervaringen, gedachten en vragen uitwisselen. Allen onderstreepten eveneens het belang van richtlijnen over het onderwerp en formuleerden de nood aan een "handleiding".

Sitemap:

Introductie

Het toegankelijk maken van de rondleidingen in je collectie: een werk van verschillende stappen

- 1. De stuurgroep en het pilootproject*
- 2. De piloot-ervaring*
- 3. Sensibiliseren van het personeel*

Benaderingen van schilderkunst

- 1. Wat tonen?*
- 2. Aantal kunstwerken*
- 3. Aantal bezoekers*
- 4. Wijze van presenteren?*
- 5. Hoe kan je het aanbod variëren?*
- 6. Is de verplaatsing naar het museum noodzakelijk?*

Richtlijnen in een notendop

Referenties

Contact

Welke zijn onze doelstellingen?

Vanuit onze ervaring formuleren we een dubbele doelstelling van dit vademecum waaruit aangepaste rondleidingen binnen het domein van de schone kunsten georganiseerd worden voor bezoekers met een visuele handicap.

- een werkkader bieden
- de kwaliteit waarborgen

Wij hopen dat deze handleiding ook kan dienen als inspiratiebron voor jouw projecten.

Aarzel niet om ons hierover aan te spreken.

Contacteer ons op volgend adres:

museumopmaat@fine-arts-museum.be

Hoe rondleidingen in je collectie toegankelijk maken? Een werk van verschillende fasen.

1. De stuurgroep en het pilootproject

Je hebt besloten om de rondleidingen toegankelijk te maken en je krijgt daarvoor de steun van je medewerkers: Proficiat!

De coördinatie van het project kan gedragen worden door een tweetal museumgidsen. Zij werken een programma uit en stellen een agenda op.

- **Bepalen van de doelstellingen**
Wat wil je openstellen? Over welke middelen (financieel en materieel) en over hoeveel tijd beschik je? Welke andere diensten van jouw instelling komen in aanraking met dit project? Welke bewegingsruimte heb je?
- **Verlies het doelpubliek niet uit het oog bij de voorbereiding:**
betrek een pilootgroep van personen met een visuele handicap bij de uitbouw van het project
Hoe kan ik mijn doelpubliek beter leren kennen? Wat zijn hun verwachtingen? Wat moet er concreet voor een kunstwerk gebeuren? Hoe kan ik bestaand educatief materiaal aanpassen? Zijn er aanpassingen aan de ruimte nodig?

De samenstelling van een stuurgroep is een cruciale stap. Met behulp van verenigingen en gespecialiseerde kanalen (Brailleliga; Licht en Liefde...) zoek je mensen die in aanmerking komen en stelt hen voor om van bij de eerste fase van de voorbereiding mee te werken. Samen met de stuurgroep organiseer je pilootbezoeken. De leden van de stuurgroep hebben een belangrijke en actieve rol. Doorheen de verschillende fasen van het project wordt er rekening gehouden met hun continue feedback en evaluatie.

www.braille.be

www.vriendenderblinden.be

www.blindenzorglichtenliefde.be

??? Is het profiel van de pilootgroep (leeftijd, aard van de visuele beperking) een goede afspiegeling van het doelpubliek?

In werkelijkheid zal het 'typische' doelpubliek gevarieerd zijn. Enerzijds zal het bestaan uit zowel blinde als slechtziende personen, anderzijds uit personen met of zonder voorkennis inzake schilderkunst.

2. De "pilotervaring": het startpunt voor het project

Hoe de effectiviteit van het project evalueren? Hoe het project in uitvoering brengen?

Pilootbezoeken worden op touw gezet met de samenwerkende partners. Elk pilootbezoek wordt na afloop met de deelnemers geëvalueerd aan de hand van vragen en interviews. Die feedback stelt je in staat om indrukken, opmerkingen en suggesties te verzamelen en ook om als groep samen te werken aan een betere afstemming op de verwachtingen van het publiek. Deze uitwisseling vindt na elk piloot- bezoek plaats.

!!! Samen werken met het doelpubliek stelt je in staat om van bij aanvang in contact te komen met verenigingen die in een later stadium ook voor de vorming van het gidsenteam kunnen zorgen. Het netwerk kan in een later stadium ook nuttig zijn voor de promotie en de communicatie van de activiteiten die het museum voor de doelgroep aanbiedt.

Een continue evaluatie: een blijvende aanpassing van de activiteiten

Eens de pilootbezoeken achter de rug zijn en het programma van start gaat, blijft het zinvol om de reacties van de bezoekers bij te houden (na het bezoek kan een korte mondelinge evaluatie plaatsvinden). Op die manier blijft het project steeds beter aansluiten bij de wensen van het publiek.

**3. Een vaak
vergeten stap: de
sensibilisering
van het voltallige
museum personeel.**

Organiseer een overleg met het museum personeel, meer bepaald met de mensen die dagelijks in contact staan met het publiek (ticketing, onthaal, vestiaire, suppoosten, ...), alvorens het programma te lanceren. Deze mensen zijn vanuit hun functie medeverantwoordelijk voor het welslagen van het museumbezoek. Het is daarom belangrijk dat zij van meet af aan worden gesensibiliseerd en kunnen instaan voor een degelijk onthaal van de bezoekers met een visuele beperking.

Er bestaan verschillende manieren om de grote en rijke wereld van de schilderkunst kan voor slechtziende en blinde personen open te stellen. Deze beperken zich niet alleen tot aangepast materiaal, maar hebben vooral betrekking op de dialoog die ontstaat rond het kunstwerk. Een echte "verbondenheid in de schoonheid."

1. Wat tonen?

- De keuze van de werken is een basis voor het welslagen van het museumbezoek

Afhankelijk van de aard van de collectie kan de selectie op basis van stijlaspecten gebeuren: stijlcontrasten of gelijkenissen in stijl. Thematische selectie is eveneens mogelijk (mythologie,...). Voorbeeld: de sterk verschillende picturale vraagstellingen in het werk van Rik Wouters en René Magritte staan een benadering van de werken toe op basis van de stijlkenmerken.

2. Aantal kunstwerken per rondleiding?

- Bestuderen om beter te leren kennen

Er wordt een beperkt aantal kunstwerken per rondleiding geselecteerd. Volgens onze bezoekers ligt het ideale aantal kunstwerken per rondleiding rond de 4 werken (waarbij het eerste besproken werk naderhand het best herinnerd wordt).

En waarom zelfs geen sessie aan één enkel meesterwerk wijden? Een andere mogelijkheid zijn twee à drie complementaire bezoeken.

De ideale lengte van een museumbezoek is ongeveer anderhalf uur.

3. Hoeveel bezoekers? Wij stellen een maximum aantal van zeven bezoekers met een visuele handicap voor. Daar moeten dan nog eens evenveel begeleiders bij gerekend worden. De begeleiders spelen een niet onbelangrijke rol in de loop van het museumbezoek (zie verder).

4. Hoe stel je de kunstwerken voor? Een visueel werk overbrengen is geen eenvoudige opdracht. Elk kunstwerk heeft zijn eigen karakter en zijn eigen esthetische waarde die een rol zullen spelen bij de interpretatie. Zo zal de sfeer van één bepaald werk het best benaderd worden door een muziekstuk, terwijl een ander werk een betere interpretatie verkrijgt via een literaire tekst. De manier waarop een kunstwerk het best benaderd wordt, moet geval per geval bekeken worden.

!!! Let wel, het kunstwerk moet steeds centraal blijven. Het kunstwerk bepaalt de benaderingswijze en niet andersom...

A. De verbale beschrijving: eerder overbrengen dan vertalen

Een beschrijving bestaat er hoofdzakelijk in woorden op een visueel beeld te plakken. Het komt erop aan de interesse van het publiek voor het werk op te wekken zonder daarbij aan de poëzie van het werk te raken. Deze verbale benadering heeft veel weg van een vertelling.

De verbale beschrijving van een figuratief werk vervangt de visuele beleving ervan door een verhaal dat toelaat het totaalbeeld te doorlopen, de sfeer op te snuiven, de personages te omschrijven. In geval van een abstract werk wordt het verhaal opgebouwd op basis van de nauwkeurige analyse van de lijnen, vormen en kleuren.

Een eerste en belangrijkste stap bij de opbouw van een beschrijving is de visuele ontdekking van het beeld. Alle latere beschrijvingen en woorden vertrekken vanuit die ontdekking. De beschrijving moet coherent, evenwichtig en objectief zijn en steeds in de geest van de intentie van de kunstenaar.

!!! Een beschrijving gebeurt steeds met een belangrijk instrument: je stem. Wees aandachtig voor je stem want ze is essentieel. Spreek luid en duidelijk genoeg zodat de omgevingsgeluiden niet teveel hinderen. Bovendien moet de stem aangenaam zijn om ernaar te luisteren. Het vertelritme moet aangepast worden en mag noch te snel, noch te traag zijn.

- **Eerste fase: de technische fiche, identificatie van het kunstwerk**

De technische fiche omvat de technische details van het kunstwerk (titel, naam van de kunstenaar, techniek, grootte). De dimensies van het werk kan je eventueel ook op een niet-verbale wijze overbrengen (bijvoorbeeld door de lengte van het werk af te stappen of het eigen lichaam als referentie te nemen).

opmerking In sommige gevallen kan het een meerwaarde bieden om de titel pas na de beschrijving te vermelden.

- **Tweede fase: de verbale beschrijving**

De eerste vraag die zich aandient, is: "Wat is het belangrijkste om te beschrijven?"

- > **Bepaal de elementen van de compositie die je essentieel vindt.**
- > **Wijd niet teveel uit over de details.**
- > **Hou de uiteenzetting levendig.**
- > **Pak de beschrijving planmatig aan. Bouw de beschrijving op zoals een verhaal: met een begin, een ontwikkeling en een einde, eerder dan een analytische opeenvolging.**
- > **Zorg voor een aangepast en gevarieerd taalgebruik.**
- > **Om te vermijden dat een beschrijving te ingewikkeld wordt, kan je de bezoekers ook voorstellen om het werk via hun eigen lichaam te benaderen. Bijvoorbeeld door de houding van de uitgebeelde personages aan te nemen, door de schilderbeweging van de kunstenaar na te doen of om de lijnen op het werk duidelijk te maken.**

B. De interpretatie:

de interpretatie volgt op de verbale beschrijving.

De interpretatie verduidelijkt de context waarin het kunstwerk ontstaan is en geeft ook meer informatie over de plaats van het werk in de biografie van de kunstenaar en over de positie in de kunstgeschiedenis in het algemeen.

Interpretatie impliceert eveneens de esthetische dimensie van een kunstwerk. Het begrip 'schoonheid' wordt echter heel persoonlijk beleefd en ingevuld. Sommige blinde bezoekers beweren eerder een intellectueel plezier aan een kunstwerk te beleven dan een emotioneel plezier. Anderen nuanceren dit: "Schoonheid is zoals twee 'vibraties' die elkaar kruisen. Het is het moment waarop harmonie aanwezig is. Het gaat om een ontastbaar evenwicht. Het is moeilijk om van een kunstwerk dat we niet zien, te beweren dat het mooi is. We kunnen het immers zelf niet verifiëren." (citaat van Jeanne-Françoise Crahay, blind persoon die deelnam aan het pilootproject).

C. Aanvullende benaderingswijzen.

Zorgvuldig uitgekozen "hulpmiddelen" kunnen als een echo van het origineel werk dienen en bieden parallelle auditieve, olfactorische of tactiele ervaringen. Die ervaringen geven het kunstwerk een andere en niet-visuele dimensie en kunnen soms zelfs zorgen voor een esthetische beleving.

- **Synesthesie of het gebruik van andere zintuigen:**
literatuur, muziek, geluid

De multisensoriële aanpak stelt ons in staat om in te spelen op ieders gevoeligheid. Door middel van die parallelle ervaringen verkrijgen we meer inzicht in de historische en artistieke context van het kunstwerk. Deze benadering verbindt als het ware de verschillende zintuigen met elkaar. De mix van verschillende hulpmiddelen en benaderingswijzen zorgen ervoor dat zowel de sfeer waarin het kunstwerk ontstaan is, als het deel dat

eigenlijk niet in woorden te vatten valt, ontsluit worden voor de slechtziende of blinde bezoeker.

Het gebruik van muzikale parallellen

Het beluisteren van een muziekstuk kan voor of na de verbale beschrijving plaatsvinden. Dankzij de muziek overstijgt de overdracht van het kunstwerk het verbale. De interpretaties en reflecties van de musicus of de musicoloog zijn vaak zeer uitgebreid en vergemakkelijken de selectie van gepaste muziekstukken.

Voorbeelden:

- > "De Johannes passie" van Johan-Sebastiaan Bach bij het werk
 - > "De beklimming van de Calvarieberg" van Pieter-Paul Rubens
- Free jazz kan gebruikt worden bij de bespreking van het abstracte werk van de Canadese kunstenaar Jean-Paul Riopelle om de dripping techniek te verduidelijken.

Het gebruik van auditieve parallellen

Van onschatbare waarde zijn ook geluidscompilaties van natuurlijke omgevingsgeluiden, klankdecors ,... De geluiden onthullen onmiddellijk het decor of de sfeer waarna de eigenlijke beschrijving volgt.

En waarom ook geen gebruik maken van een interview met de kunstenaar?! (bijvoorbeeld om zijn stemtimbre of zijn accent te horen,..)

Het gebruik van literaire parallellen

Citaten, gedichten, krantenartikels of stukken uit literaire werken kunnen een verbale beschrijving goed aanvullen.

Voorbeelden:

- > Een selectie uit het werk van Baudelaire voor het werk "De dood van Marat" van Jacques-Louis David.
- > Een citaat uit het werk van Louis Scutenaire voor een werk van René Magritte..

Het gebruik van tactiele en smaakparallellen

Het enceneren en tastbaar maken van elementen uit een schilderij. Het herscheppen van een schilderwerk.

- **Reliëftekening***

*de hoofdlijnen (van een compositie of de omtrek) van het geschilderde beeld worden op papier overgebracht (bijvoorbeeld op thermoform zwelpapier) en kunnen op die wijze tactiel geëxploreerd worden.

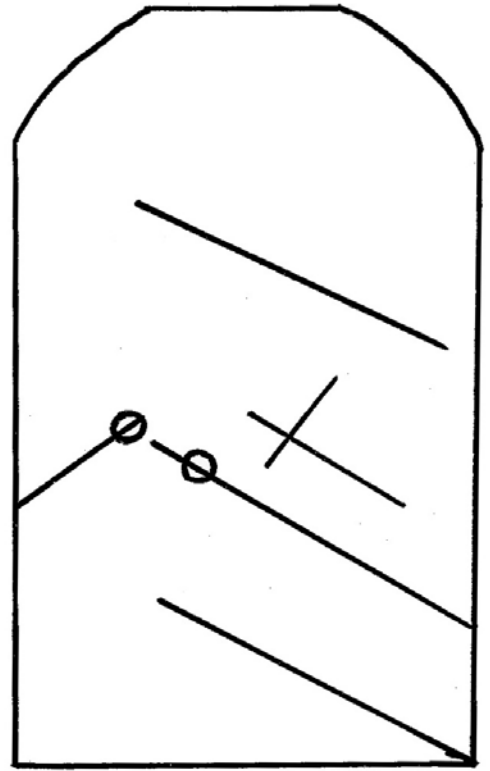
Een reliëftekening is een interactieve kennismaking met een kunstwerk die extra houvast biedt tijdens de verbale beschrijvingen. Hou er wel rekening mee dat niet iedereen vlot overweg kan met reliëftekeningen. Voor wie er geen ervaring mee heeft, is het een moeilijke oefening. Om die reden wordt een reliëftekening best aanvullend aan het verbale verhaal gebruikt. Een reliëftekening zonder uitleg heeft geen betekenis.

Een kunstwerk aanraken is niet hetzelfde als een kunstwerk aanschouwen

Aan het gebruik van een reliëftekening gaan best een grondige reflectie en verschillende overwegingen vooraf. Een reliëftekening kan geen tactiele vertaling van een visueel beeld zijn. Het visuele kent immers een heel andere logica en orde dan het tactiele. Een tactiele benadering van een visueel beeld vraagt daarom om een zorgvuldige benadering. De museumgids heeft de moeilijke maar belangrijke taak om de blinde bezoeker van een tactiele ervaring naar een visuele aanpak van het kunstwerk te gidsen.

Een reliëftekening dekt niet de volledige lading

Het beeld dat een reliëftekening geeft, is een conceptueel beeld. De lijnen die de reliëftekening vorm geven, zijn zelden reële lijnen van het kunstwerk. Zij is evenmin een vertaling van een compositie. In feite is een reliëftekening een hulpmiddel om de grote lijnen van de compositie weer te geven die nodig zijn om een werk te lezen. De museumgids kan een reliëftekening als een referentiepunt gebruiken om de verschillende elementen van het kunstwerk te situeren die verder beschreven worden.

- **De tactiele ervaring**

Een tactiele ervaring kan een goede aanvulling vormen bij de ontdekking van het kunstwerk. Onze pilootgroep bleek enthousiast over het gebruik van verschillende materialen (stofjes, koord, papier, kleine objecten,...) die op een reproductie van een werk werden aangebracht. Op die manier worden de personages van het werk of andere elementen van de compositie op een persoonlijkere manier beleefd. Voor sommige bezoekers spreken deze verschillende materialen meer dan lijnen van een reliëftekening.

Een dialoog is de gouden regel tijdens een rondleiding in het esthetische. De belangrijkste doelstelling van een aangepaste rondleiding voor personen met een visuele beperking is het gesprek over en rond kunstwerken. De museumgids speelt hier een cruciale rol. Hij fungeert als noodzakelijke tussenpersoon en brengt kennis en emoties over tussen de bezoekers en het kunstwerk.

5. Hoe een gevarieerd aanbod ontwikkelen?

Er zijn verschillende mogelijkheden: thematische bezoeken, duo-kunstwerken (contrasten op basis van techniek of verschillende invalshoeken van een zelfde thema of verschillende tijdvakken op eenzelfde thema, ...).

6. Is de verplaatsing naar het museum noodzakelijk?

Ja!

De vraag wordt al wel eens gesteld of het zin heeft voor blinde bezoekers om de verplaatsing naar het museum te maken. Onze ervaring leert ons dat de dialoog tussen de verschillende actoren: het kunstwerk, de bezoeker en de museumgids alleen maar in de aanwezigheid van het reële kunstwerk authentiek kan zijn. De museumgids heeft de aanwezigheid van het werk nodig om de juiste woorden te vinden, om zich uit te drukken. Daarenboven hebben ook de begeleiders van de bezoekers een niet onbelangrijke rol. Hun herinneringen, opmerkingen en ervaringen verrijken de museumervaring. Tenslotte is een kunstwerk verstrengeld met zijn biotoop :een kunstwerk ademt de interpretaties van andere bezoekers uit, is verbonden met de omgevingsgeluiden van de tentoonstellingszaal waarin ze hangt en verduidelijkt zich in de loop van het gehele traject van de verschillende tentoonstellingsruimten...

De rondleiding: enkele richtlijnen in een notendop

Ontvangst van de groep en voorstelling van de gids

Stel jezelf voor met duidelijke en heldere stem, en geef iedereen een hand vooraleer het bezoek aan te vangen. Op die manier zal je stem tijdens het bezoek voor iedereen herkenbaar zijn. De kennismaking is ook een gelegenheid om de namen van de bezoekers te memoriseren zodat je hen makkelijk aan het woord kan laten tijdens het bezoek. Richt tijdens het museumbezoek steeds het woord aan de blinde of slechtziende persoon en niet aan diens begeleider.

De verplaatsingen

De begeleiding van de bezoeker

Zorg ervoor dat elke persoon die het nodig heeft, begeleid wordt en zich veilig door de ruimten kan verplaatsen.

De ruimte van het museum

Geef tijdens het onthaal al informatie over de verplaatsingen die zullen plaatsvinden tijdens het museumbezoek. Een goede kennis van de ruimtes is essentieel voor de bezoekers om zich te oriënteren in de zalen.

De omgeving beschrijven kan interessant zijn, maar zorg ervoor dat de bezoekers niet verdrinken in de beschrijvingen. De verplaatsingen kunnen ook een ideale gelegenheid zijn om op adem te komen tussen twee kunstwerken.

Weet ook dat de verplaatsingen meer tijd vergen dan met reguliere bezoekersgroepen. Dat geldt natuurlijk ook voor de tijd die men aan een kunstwerk wijdt. Hou er rekening mee bij de planning van het bezoek.

Indien mogelijk, vermijd je best draaideuren en betrek je de suppoosten bij de verplaatsingen.

Voor de werken

Bied de bezoekers de mogelijkheid aan om te gaan zitten: deze mogelijkheid wordt steeds gewaardeerd bij rondleidingen!

Geleidehonden

Bezoekers met geleidehonden verplaatsen zich zelfstandig tijdens de rondleiding. Loop steeds vóór de geleidehond anders zou hij wel eens andere bezoekersgroepen kunnen volgen.

Zorg voor een rustig plekje waar de geleidehond kan verpozen tijdens de bespreking van een werk.

Succes!

Referenties

Alpen M., Gillemans M.-S., Lamy D., « Voir la peinture dans le Noir » aux Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique. Synthèse et perspectives, in *La peinture dans le noir. Contributions à une théorie du partage des sensibiles*, Voir, n° 34-35, Bruxelles, La Ligue Braille asbl, 2007, pp. 120-134.

Contact

Aarzel niet om contact met ons op te nemen, indien je nog vragen of opmerkingen hebt met betrekking tot deze tekst.

Er worden regelmatig vormingen of overlegmomenten georganiseerd. Licht u in!

museumopmaat@fine-arts-museum.be

Isabel Vermote, coördinator Museum op Maat

Géraldine Barbary, diensthoofd Publieksbemiddeling

Raadpleeg ook onze websites

www.fine-arts-museum.be (klik Educatie/Museum op Maat)